

A. B. Хромов

ПОЛІТИКА С. О. ТУЧКОВА ЩОДО КОЗАЦТВА ПІВДНЯ УКРАЇНИ В 1-Й ТРЕТИНІ XIX СТОЛІТТЯ

Ключові слова: Південна Україна, С. О. Тучков, Задунайська Січ, козаки, некрасовці.

Ключевые слова: Южная Украина, С. А. Тучков, Задунайская Сечь, казаки, некрасовцы.

Key words: Southern Ukraine, Sergey Tuchkov, Zadunaiska Sich, Cossacks, nekrasovtsy.

Одним з найважливіших і значних наслідків російсько-турецької війни 1828–1829 рр., а також своєрідною перемогою Російської імперії стала ліквідація Задунайської Січі. Перехід на російський бік кошового отамана Й. Гладкого та його прибічників з бунчуками, військовими клейнодами та султанськими грамотами був справедливо розцінений урядом Османської імперії як зрада і Січ на Дунаї була зруйнована. Росія, в свою чергу, вирішила одне з найболючіших питань, що постало ще за часів Катерини II після розгрому Запорізької Січі. Зусилля урядових кіл по поверненню запорізьких козаків на терени Російської імперії, що застосовувалися починаючи з кінця 70-х рр. XVIII ст. і особливо активізувалися в 20-ті рр. XIX ст., досягли мети. Дослідниками історії південноукраїнського козацтва підкреслюється визначна роль у цих подіях російського коменданта в Ізмаїлі генерала Сергія Олексійовича Тучкова [1, с. 55–59; 10, арк. 199]. Мета і завдання цієї статті з'ясувати, завдяки яким особистим якостям, знанням та діям С. О. Тучкову (у тогочасних документах відомий також як Тучков 2-й, а після смерті у 1812 р. старшого брата Миколи — Тучков 1-й) вдалося залучати на російський бік козаків, визначити його позицію по козацькому питанню.

Коріння прокозацьких симпатій С. О. Тучкова варто шукати в юніх роках, чи то навіть дитинстві. Дитячі роки він провів у Києві і це, судячи за його власними спогадами, мало значний вплив на його характер. Його спомини насычені образами відвертої симпатії до української природи, людей, культури, особливо пісень, традицій. Він цікавився минулим українського козацтва і хоча його історичні знання повні фактичних поми-

лок, але показовим є те, що, описуючи минулі події з історії українських земель, С. О. Тучков часто ставав на захист саме українського козацтва і інших верств населення, а не російського уряду [2, с. 6–12]. Надалі, перебуваючи на різних військових посадах, він неодноразово командував козацькими загонами. У 1802 р. був призначений головою цивільної адміністрації щойно приєднаної до Російської імперії Грузії. Проїжджачи землями донських та чорноморських козаків, С. О. Тучков ретельно збирал інформацію про минуле та тогочасний стан цих козацьких військ [2, с. 160–171]. Не можна оминути увагою спомини про те, як він, вірогідно близько 1796 р., за ініціативи генерала М. М. Філософова та згоди імператора Павла I, займався розробкою проекту створення іррегулярного війська з татар, що мешкали в Білорусії, на Волині та Поділлі. Планувалось утворити полк на правах чугуївських козаків, шефство над цим С. О. Тучков і планував отримати в майбутньому. Але через перемінливу позицію по цьому питанню російського імператора, що досить скоро відмовився від реалізації цієї ідеї, козацький полк з татар на цих землях не був утворений [2, с. 142–145].

Безпосереднє знайомство С. О. Тучкова з різними групами південноукраїнського козацтва відбулося під час російсько-турецької війни 1806–1812 рр., до того ж ця війна багато в чому визначила його власну долю. Він брав участь у війні з 1808 р., обіймав посаду чергового генерала при головнокомандувачах генерал-фельдмаршалі О. О. Прозоровському та адміралі П. В. Чичагові, відзначився тим, що у 1812 р. взяв у полон турецького пашу. Але разом з тим граф О. Ф. Ланжерон у своїх записках звинувачував його у зловживаннях та корумпованості [3, с. 571], а з 1810 р. С. О. Тучков знаходився під слідством за начебто навмисний відхід від Сілістрії, обвинувачення були зняті лише в 1814 р. А під час участі у війні з Наполеоном у складі Молдавської армії П. В. Чичагова в 1812 р. був звільнений з посади і несправедливо звинувачений у грабунках у маєтках князів Радзивіллів. Звинувачення по цій справі остаточно були зняті лише в 1826 р. Всі ці роки, поки тривало слідство, він провів на турецько-російському прикордонні в Ізмаїлі [4, с. 40]. Ментально опала зблизила С. О. Тучкова з різними групами козаків Подунав'я, які теж свого часу постраждали від російського самодержавства. Він направив свої зусилля на

налагодження зв'язків з козацтвом Османської імперії та розбудові нового міста, будівництво якого започаткував власним коштом ще в 1810 р. на околиці Ізмаїльської фортеці і з 1812 р. за рішенням Сенату це місто дістало назву — Тучков [5, с. 374] (потім ввійшло в межі Ізмаїла). Це був надзвичайно рідкісний випадок, коли місто отримало назву на честь засновника, який не належав до імператорської фамілії. За деякими даними, значну частину перших мешканців нового міста становили поселені С. О. Тучковим задунайські козаки [6, с. 19].

Ще за часів російсько-турецької війни 1806–1812 рр. С. О. Тучков був добре обізнаним зі становищем некрасовсько-липованського населення придунаїських земель, які переживали міжусобиці і підтримували різні ворогуючі сторони. До того ж в останні роки війни і в перші повоєнні роки задунайські запорожці скористалися внутрішньою незгодою в середовищі козаків-некрасовців та липован і за мовчазної згоди турецької влади активно завойовували землі старообрядців. В 1814 р. вони на місці відвойованого головного поселення некрасовців у с. Дунавець заснували Січ, яка і проіснувала до 1828 р. Доля старообрядського населення на Дунаї склалася по-різному: частина переселилася на внутрішні турецькі території, інші залишилися на підконтрольних Задунайській Січі землях, чимала кількість некрасовців і липован почали повернутися в межі Російської імперії. Під час війни 1806–1812 рр. генерал-майор С. О. Тучков звернув увагу на бабадагських некрасовців та запропонував головнокомандуючому армією М. І. Кутузову схилити їх до повернення на російські території. Його переговори з некрасовцями, з одного боку, та з російським урядом, з іншого, закінчилися успішно. Генерал Тучков від імені імператора Олександра Павловича та за дорученням головнокомандуючого М. І. Голенищєва-Кутузова оголосив, що всім некрасовцям, які побажають переселитися під владу Його Імператорської Величності, «вечное прощение в прежних их винах против Государя й Отечества» [7, с. 33]. Крім того, їм дарувалися на три роки пільги щодо будь-яких податків, надавалося право обирати собі засіб життя та становище, а також «кондиції», тобто підстави, на яких вони побажали бути поселені; відводилися землі та дачі, давався ліс на побудову ста будинків без оплати; дарувалася свобода від рекрутських на-

борів, якщо вони побажали поступити до козацтва. Це один з найвідоміших випадків оселення С. О. Тучковим старообрядців в околиці Ізмаїла, сталося воно у 1811р. [1, с. 50–51].

Крім того, у чернетці формуллярного списку С. О. Тучкова, датованого 1835 р., він відмічав, що за дорученням І. І. Дібіча та М. С. Воронцова у 1826 р. організував переселення з турецьких володінь у місто Тучков 25 некрасовських козаків [8, арк. 17 зв.]. І хоча російський уряд не планував створення на своїх територіях Некрасовського козацького війська, повернення колишніх своїх підданих було одним з найвідповідальніших питань, вирішенню якого мав сприяти своїми діями С. О. Тучков.

Стимулюючи і підтримуючи розкол в середовищі старообрядців за Дунаєм, досягши певних успіхів у переселенні некрасовських козаків, уряд все більше зусиль концентрує на задунайських запорожцях. Наприкінці серпня 1814 р. російський уряд оголосив маніфест, яким гарантувалася амністія тим, хто повернеться з-за кордону до Росії. Ця акція мала вплив на задунайських козаків і тому через два роки, в 1816 р., дія цього маніфесту була продовжена. І хоча в березні 1815 р. консул у Яссах повідомляв намісника Бессарабії, що завдяки цьому маніфесту кошовий має намір разом з козаками перейти на бік Росії [9, арк. 1], виходу всього коша не сталося, але задунайські козаки одноосібно чи невеликими партіями, посилаючись на дію маніфесту, переходили на російський бік кордону, часто в районі Ізмаїла. Таким чином С. О. Тучков діставав інформацію про стан Задунайської Січі безпосередньо від задунайських запорожців.

До того ж ізмаїльський градоначальник окрім цінної інформації здобував часто в особі цих козаків надійних помічників і використовував їх як російських агентів. Так коли у 1817 р. до Ізмаїла прибув отаман Поповичівського куреня Задунайської Січі Давид Добропольський, С. О. Тучков, вислухавши його пропозиції щодо заходів, потрібних для переходу задунайського козацтва, направив його знов за Дунай для вербування запорожців, крім того обіцяв поклопотатися перед керівництвом для реалізації цих вимог. Незабаром Д. Добропольський вивів з собою групу із 70 запорожців. Характерно, що після переходу на бік Росії він поселився в Ізмаїлі, де крім помешкання мав виноградний сад та інші володіння [10, арк. 199 зв.]. Вірогідно, що ізмаїльський градоначальник С. О. Тучков допоміг йому

облаштуватися в місті за старанність у вирішенні козацького питання.

Події 20-х рр. XIX ст. фактично визначили долю задунайських запорожців: стали очевидними кризові явища серед населення Задунайської Січі і одночасно ще більш активізувалась пропаганда та агітація російського уряду щодо переходу задунайців на російські території. Серед задунайського козацтва збільшувалась у своїй чисельності та впливі та група козаків, що виступала за можливість компромісу з російським урядом. Крім того певної політичної ваги набирала райя — некозацьке населення території підконтрольної Січі, для них війни були важким ментальним та економічним стресом, всі свої зусилля вони направляли на облаштування господарств. Крім того російські агенти активно використовували небажання задунайців брати участь у військових акціях по заспокоєнню православного населення Османської імперії. В умовах загострення суперечностей між двома імперіями, коли факт початку нової російсько-турецької війни був лише питанням часу, тиск на Задунайську Січ наростиав. За таких умов ізмаїльському градоначальнику С. О. Тучкову у справі повернення задунайських козаків надавалась одна із ключових ролей.

В 1826 р. у зв'язку з підготовкою до нової війни з Османською імперією новоросійський генерал-губернатор М. С. Воронцов інформував начальника штабу російської армії І. І. Дібіча про становище Задунайської Січі і відмічав, що має у своєму розпорядженні людей, які мають вплив на турецьких запорожців, і якщо буде згода уряду, то їх вплив буде використаний [11, с. 198]. Безперечно, одним з цих людей був генерал-майор С. О. Тучков. У 1827 р. новим кошовим був обраний Йосип Гладкий. Прямі докази відсутні, але безперечно, що опосередковано С. О. Тучков впливав на вибори. Дослідниця південно-українського козацтва Л. Маленко стверджує [6, с. 30–31], що новообраний кошовий отаман, ще до того як обійняв цю посаду, мав тіsnі контакти з ізмаїльським градоначальником С. Тучковим. Не виключено, що Й. Гладкий став головною людиною на Задунайській Січі при активному сприянні російської сторони, яка через своїх агентів за Дунаем забезпечила йому підтримку більшості задунайського населення. Як би там не було, але зрозуміло, що Й. Гладкий був ставленником проросійські налашто-

ваної частини задунайського козацтва та райї. Новий кошовий отаман мав активне таємне листування з С. О. Тучковим, який від імені російського уряду надавав гарантії амністії і збереження прав і свобод козацтва у випадку їх переходу на російську сторону. Приготування до переходу задунайців проходило в умовах таємності, лише невелике коло людей з оточення кошового Й. Гладкого знали про характер його листування з комендантом Ізмаїла. Такі заходи вживалися з огляdkою на постійну небезпеку бути страченими за зраду антиросійські настроеної частини задунайського козацтва — в основному старими запорожцями, а також турецьким урядом. Незважаючи на таємність, кошовий отаман, користуючись підтримкою С. О. Тучкова, почав збільшувати кількість охочих перенесення кошу до Росії, бо переході великих та малих груп козацтва через Дунай відбувався постійно, причому в обох напрямках. Російський уряд потребував остаточного вирішення козацького питання на Дунаї, а це могло б статися лише при переході коша Задунайської Січі з усіма регаліями на російську сторону.

Формальним приводом для переходу став саме лист С. О. Тучкова, який на Задунайську Січ в 1828 р. передав австрійський консул у Галаці [11, с. 198], [1, с. 59]. Ізмаїльський градоначальник повідомляв задунайців про наближення російсько-турецької війни і закликав їх обрати російську сторону в майбутньому протистоянні. На початку травня 1828 р. російська армія готувалася до форсування Дунаю. В цей же час, 9 травня, Й. Гладкий та його нечисленні прихильники, узявши з собою військові клейноди і документи, здійснили на човнах переход під Ізмаїл. Фактично це була зрада кошовим отаманом і групою однодумців своїх побратимів-козаків та населення, що перебувало під юрисдикцією Січі. Більшість залишилася за Дунаєм і була піддана жорстоким репресіям з боку турецького уряду. Це все дало змогу С. О. Тучкову у своєму донесенні генерал-ад'ютанту Кисельову від 12 травня повідомити, що Запорізька Січ на Дунаї цілком знищена і кіш перейшов на російську сторону [11, с. 198]. Й. Гладкий зі старшиною мав зустріч з царем Миколою I, незабаром отримавши нагороди, дворянський титул і через чотири роки у званні генерал-майора був призначений наказним отаманом створеного на основі задунайських козаків Азовського козацького війська.

Крім того, значною є роль С. О. Тучкова у створенні ще одного козацького формування Новоросійського і Бессарабського генерал-губернаторства — Дунайського війська. Депутати від козацьких селищ Бессарабії на початку російсько-турецької війни 1828–1829 рр. звернулись до керівництва 2-ї армії з пропозицією вступити в діючу армію. Козацькі маси Буджаку постійно мали надію і активно використовували кожну можливість для створення козацького війська. Начальник Бабадазької області С. О. Тучков використав сприятливий момент довкола переходу Задунайської Січі на російський бік та перебування імператора Миколи I у військовому таборі в м. Сатунові, зумів переконати царя у доцільності формування двох Дунайських полків. Допомога генерал-майора С. О. Тучкова була значною для дунайських козаків, саме йому вони завдячували у справі позитивного розгляду клопотання. Пізніше, у 1858 р., коли від зазначених подій минуло 30 років наказний отаман Іван Гангардт на прохання Аполлона Скальковського зібрав свідчення з історії Новоросійського (до 1856 р. Дунайське) козацького війська, то в тому варіанті козаки зазначили, що їх делегація з проханням про утворення війська зверталась вже безпосередньо до Сергія Тучкова [12, арк. 4–4 зв.].

С. О. Тучков перебував на посаді ізмаїльського градоначальника до 1835 р., тоді пішов у відставку. Через чотири роки він помер у Москви.

Постать С. О. Тучкова, безперечно, є однією з ключових в історії козацтва Півдня України в XIX ст. Досить ліберальні погляди, певні прокозацькі симпатії, а також добре засвоєний ним ще за часів служби на Кавказі принцип про те, що управління недавно приєднаними землями і особливо прикордонням потребує особливого підходу, сприяли реалізації його політики. Основні зусилля С. О. Тучкова були направлені на прискорення цих процесів: він мав вплив на козаків у Туреччині, постійно збирав інформацію і знаходив прихильників у козацькому селедовищі.

Джерела та література

1. Бачинський А. Д. Січ Задунайська. 1775–1828/ А. Д. Бачинський. — Одеса: МП «Гермес», 1994. — 121 с.
2. Тучков С. А. Записки. 1766–1808/ С. А. Тучков; ред. и вступ. ст. К. А. Военского. — СПб.: Свет, 1908. — 287 с.

3. Ланжерон А. Ф. Война с Турцией. 1806–1812 гг./ А. Ф. Ланжерон; ред. и пер. Е. Каменского // Русская старина. — 1907. — Т. 131. — С. 570–615.
4. Веремейчик А. Е. Несвижский замок в судьбе трёх российских военачальников / А. Е. Веремейчик // Военно-исторический журнал. — 2009. — С. 38–41.
5. Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой или Буджака с приложением генерального плана сего края, составленное при гражданской съемке Бессарабии производившей по Высочайшему повелению размежевания оной на участки с 1822 по 1828 год. — Аккерман: Тип. И. М. Гринштейна, 1899. — 523 с.
6. Маленко Л. М. Азовське козацьке військо (1828–1866) / Л. М. Маленко. — Запоріжжя: ВАТ «Мотор Січ», 2000. — 514 с.
7. Прігарін О. А. Козаки-некрасівці на Дунай. Кінець XVIII — перша третина XIX ст. /О. А. Прігарін // Козацтво на Півдні України. Кінець XVIII–XIX ст. — Одеса:Друк, 2000. — С. 29–39
8. Комунальна установа Ізмаїльський архів. — Ф. 56. — Оп. 1. — О.з.385. — Арк. 1–18
9. Національний архів Республіки Молдова. — Ф. 2. — Оп. 1. — О.з. 442. — Арк. 1–6
10. Державний архів Одеської області. — Ф. 1. — Оп. 214. — О.з. 15 за 1817 р. — Арк. 1–206
11. Яцюк М. М. До історії організації Азовського козацького війська /М. М. Яцюк // Українська козацька держава. Матеріали 3-х Всеукр. читань. — К.; Черкаси,1993. — С. 197–201.
12. Державний архів Одеської області. — Ф. 3. — Оп. 1. — О.з.55. — Арк. 1–41

Анотації

Хромов А. В. Политика С. А. Тучкова в отношении казачества Юга Украины в 1-й трети XIX века.

В статье на основе архивных и опубликованных материалов освещается политика С. А. Тучкова по отношению к различным группам казачества Юга Украины. Определяется место измаильского градоначальника в деле возвращения задунайских запорожцев и некрасовских казаков на территорию Российской империи.

Chromow A. V. Policy of S. A. Tuchkov concerning Cossacks in the Southern Ukraine in the early 19th century.

The article is based on archived and published materials about the policy S. A. Tuchkov concerning various groups of Cossacks in the Southern Ukraine. Role of Izmail mayor in the return of Cossacks to the Russian Empire is determined.